

Bertrand Russell

RELIGIE ȘI ȘTIINȚĂ

Ediția a 2-a

Traducere din limba engleză de

MONICA MEDELEANU

EDITURA HERALD

București

CUPRINS

Introducere	7
Bibliografie	24
CAPITOLUL I	
Temeiuri ale conflictului	26
CAPITOLUL II	
Revoluția copernicană	35
CAPITOLUL III	
Evoluția	59
CAPITOLUL IV	
Demonologie și medicină	86
CAPITOLUL V	
Sufletul și corpul	108
CAPITOLUL VI	
Determinismul	135
CAPITOLUL VII	
Misticismul	156
CAPITOLUL VIII	
Scopul cosmic	171
CAPITOLUL IX	
Știință și etică	197
CAPITOLUL X	
Concluzie	213
INDEX	220

INTRODUCERE

Bertrand Arthur William Russell, nepot al omului de stat victorian, lordul John Russell, s-a născut în Anglia, în 1872. În copilărie, a primit lecții particulare, apoi a fost trimis ca student la Universitatea Cambridge, pentru a studia matematica. În următorii douăzeci de ani, Russell a lucrat intens la studii filosofice; cu toate acestea, dat fiind faptul că a avut întotdeauna preocupări sociale majore, interesele lui s-au extins dincolo de cercetările academice restrânse. În timpul Primului Război Mondial, Russell a devenit celebru datorită pacifismului său declarat și, în cele din urmă, acesta i-a adus o condamnare de șase luni la închisoare. După terminarea războiului, activitățile lui Russell au devenit din ce în ce mai radicale și mai cunoscute. O parte importantă a activității lui a fost întemeierea unei școli progresiste, concepută astfel încât să-i ofere copilului libertate autentică și să evite reprimările educației convenționale. În același timp, Russell își susținea financiar familia scriind numeroase lucrări de popularizare.

Al Doilea Război Mondial l-a găsit iar pe Russell, care moștenise titlul de conte al familiei în 1931, în ape

tulburi, fiindcă i se negase dreptul la un post de lector la City College din New York, din cauza neortodoxiei lui periculoase. Apoi, a urmat o perioadă mai liniștită pentru el. Fiindu-i recunoscut geniul, i s-a acordat cea mai înaltă distincție civilă britanică, Ordinul de Merit, precum și Premiul Nobel pentru literatură. Dar, creând controverse până la sfârșit, și-a petrecut ultimele decenii denunțând răul armelor nucleare și angajându-se în proteste față de implicarea americană în Vietnam, care au avut parte de o publicitate imensă. A murit la o vârstă foarte înaintată, în 1970, în Wales, bucurându-se de grija prietenilor, a familiei și a celei de-a patra soții.

Bertrand Russell a fost unul dintre cei mai mari filosofi britanici, demn de a fi amintit alături de Locke, Hume și propriul său naș (foarte secular), John Stuart Mill. Realizările lui majore au apărut relativ devreme, în special prin colaborarea cu colegul său de la Cambridge, filosoful-matematician Alfred North Whitehead. Împreună, în magistrala lor operă în trei volume, *Principia Mathematica* (1910–1913), au încercat să demonstreze filosofia cunoscută sub numele de „logicism”, conform căreia adevărurile matematicii se obțin fiindcă sunt consecințe deductive ale legilor logicii. Din nefericire, a devenit evident că această filosofie este imposibil de validat, cel puțin într-un mod simplu și evident, din cauza anumitor paradoxuri – paradoxuri care pot fi evitate doar prin extinderea ariei „legilor logicii” dincolo de plauzibilitate. Acesta este însă doar unul dintre acele cazuri în care eșecul este valoros aproape mai mult decât succesul, fiindcă activitatea desfășurată de Russell atât în interiorul, cât și în jurul logicii a avut o

influență imensă asupra gândirii filosofice din acest secol. El și alții din cercul lui au schimbat pur și simplu direcția gândirii noastre.

După cum vă puteți aștepta, filosofii de profesie tind să nu piardă prea mult timp cu scrierile de popularizare ale lui Russell. Însă acestea sunt cele care i-au adus nume-roși adepți și o audiență largă. Erau redactate în mare viteză – putea dicta trei mii de cuvinte într-o zi, fără să corecteze un singur cuvânt pe pagină, dar și să anticipeze efortul necesar, începând o carte de 65 000 de cuvinte cu exact trei săptămâni înainte de termenul de predare agreed! Cu toate acestea, cărțile sale se dovedeau capodopere de stil, perfect echilibrate, clare și directe, fără să transmită vreodată condescendență. Premiul Nobel i-a fost atribuit în mod just! Și nicio lucrare nu a contribuit mai mult la el decât acest volum: *Religie și știință*. Acesta a apărut în 1935; a fost retipărit de peste 24 de ori și este și acum la fel de proaspăt ca atunci.

Vom așeza lucrarea în context, trecând în revistă relațiile posibile dintre știință și religie. Urmându-l pe Russell în conceperea științei ca încercare de a înțelege lumea experienței prin legi indestructibile și a religiei ca un fenomen complex cu afirmații despre presupusele lucruri ultime (un „crez”), la fel ca și un cod moral, este corect să spunem că există patru poziții principale. În primul rând, există ceea ce se vede ca o *opозиție*, un *război* între știință și religie, ambele sisteme făcând afirmații contradictorii despre realitate. Acesta este exemplificat de conflictul, foarte viu astăzi în Statele Unite, dintre literaliștii biblici („creaționiștii”) care susțin că primele capitole din Geneză

sunt adevărate, cuvânt cu cuvânt – șase zile, Adam și Eva, căderea și potopul universal și nimic nu are mai mult de șase mii de ani vechime –, și evoluționiștii care susțin că pământul are miliarde de ani vechime și că tot ce este viu e produsul unei creșteri naturale lente sau al unei dezvoltări de la forme simple de viață, extrem de diferite de punctele finale ale formelor de viață din zilele noastre.

În al doilea rând, există cei care *separă* știința de religii, argumentând că nu poate fi niciun conflict, întrucât cele două fenomene privesc domenii ale experienței complet diferite, punând întrebări diferite și răspunzând la întrebări diferite. În prezent, această poziție este reprezentată de mulți teologi creștini protestanți, la care se întâlnește frecvent convingerea relativ ortodoxă în ceea ce privește liturgia și moralitatea. Făcând referire tot la Geneză, acești credincioși refuză pur și simplu să se implice în dispute cu oamenii de știință. Ei pretind că știința se ocupă cu întrebări de tipul *cum*, în timp ce religia se ocupă cu întrebări de tipul *de ce*. Poveștile despre Adam și Eva nu au ca scop să ne spună cum am apărut noi, ci mai degrabă ce se cuvine să facem și de ce trebuie să facem acel lucru – în special, în raporturile noastre omenești cu pământul și cu ceilalți locuitori ai lui. Oare animalele și plantele ne aparțin în mod indiscutabil sau suntem într-un anumit sens supraveghetorii lor, având responsabilitățile care decurg de aici?

În al treilea rând, avem apărătorii *dialogului*. Ei cred că știința și religia se ocupă cu probleme diferite, dar se poate trece peste această diferență și poate exista o interacțiune. Este necesar deci ca aceste două părți să se

potrivească în mod armonios. Aceasta este o poziție cu o tradiție lungă, avându-și rădăcinile în așa-numita „teologie naturală” – încercarea de a îl înțelege pe Dumnezeu și lucrările lui prin rațiune –, ce ajunge până la Augustin (patru sute de ani după Iisus), care i-a prevenit pe credincioși asupra faptului că o interpretare prea literală a Bibliei ar duce numai la contradicție și la argumente prea facile pentru cel care nu crede. Adeptul dialogului de astăzi ar accepta evoluția umană, dar ar susține totuși că a existat un moment real în timpul istoric, când un bărbat și o femeie l-au sfidat pe Dumnezeu în mod deliberat.

În final, îi avem pe cei care *integrează* știința și religia. Ei le văd pe cele două ca fiind în mod esențial una singură, ținute separat doar în mod artificial. În epoca noastră, preotul catolic (iezuیت), Pierre Teilhard de Chardin, care a fost și un paleontolog practicant, a fost cel mai puternic exponent al acestei poziții. În opera lui, *The Phenomenon of Man* (1955), a susținut că știința arată că a existat o evoluție progresivă de la cele mai simple forme de viață până la om și că această istorie se îmbină firesc cu o viziune creștină care concepe dezvoltarea viitoare până la un Punct Omega superior, pe care Teilhard îl identifică într-un anumit sens cu Iisus Hristos.

Eu nu voi spune că una dintre aceste patru poziții este corectă și toate celelalte sunt greșite. Dacă sunt decizii de luat, acestea vă aparțin vouă, cititorilor. Pentru mine este suficient să spun că pot fi găsiți mereu exponenți și critici ai tuturor acestor poziții. De exemplu, actualul papă, Ioan Paul al II-lea [1997 – *n. red.*], deși foarte conservator în ceea ce privește doctrina, susține știința – conti-

nuă tradiția conaționalului său Copernic, care a fost și preot catolic! – și, în consecință, este ferm angajat pe linia dialogului. Lui Teilhard de Chardin, dimpotrivă, deși a găsit mulți susținători (în special, printre luteranii liberali), i s-a refuzat permisiunea de a publica în timpul vieții. Biserica a considerat eretice ideile lui.

Cartea lui Russell, *Religie și știință*, trebuie înțeleasă și judecată pe acest fundal. Și, dacă este astfel înțeleasă, judecata pare să urmeze imediat. Russell este un exponent fervent al tezei conflictului. Pentru el, așa cum se observă în lucrarea sa, religia și știința au fost mult timp în război, reclamându-și fiecare pentru sine același teritoriu, aceleași idei și aceeași loialitate. În plus, să nu ne înșelăm: acesta este un război care a fost câștigat în mod decisiv de știință, un rezultat pentru care toți oamenii decenti trebuie să fie profund recunoscători. Odată cu moartea religiei, au murit și superstiția, oprimarea și ura. Odată cu succesul științei, a venit înțelegerea, libertatea și iubirea. Nu este prea surprinzător faptul că, răspunzând clasicistului Gilbert Murray – care a încredințat cartea unei serii al cărei editor era el –, Russell a cerut asigurarea „unui angajament asumat de editori că nu ar obiecta la menționarea faptelor pe care romano-catolicii doresc să le țină ascunse” (scrisoare din 30 noiembrie, 1933).

De fapt, fără a ține seama de primele aparențe, sugerez că poziția lui Russell este într-o câțiva mai complexă și mai interesantă de atât – poate mai mult decât a realizat el însuși la acea vreme. Dar, chiar dacă acesta ar fi întregul mesaj, atât cei care sunt în favoarea tezei conflictului, cât și cei care se opun acesteia pot și trebuie să citească

Religie și știință. Pentru cei care sunt în favoarea tezei conflictului, este bine să o vadă exprimată atât de clar și puternic, acoperind punctele principale în detaliu, totuși netratându-l pe niciunul cu superficialitate. Mai mult, așa cum arată Russell, care scria când atât comunismul, cât și statul nazist erau pe culmile puterii, lupta împotriva religiei – sacră sau seculară – nu se sfârșește niciodată și trebuie purtată de fiecare generație. Pentru cei care sunt împotriva tezei conflictului sau o acceptă, dar se află într-o parte contrară celei a lui Russell, *Religie și știință* este la fel de importantă sau chiar mai importantă și le solicită atenția. Articularea propriei poziții presupune faptul că trebuie să vă cunoașteți pe deplin punctele voastre tari, așa cum trebuie să le cunoașteți pe cele slabe ale adversarului. Nu veți vedea niciodată poziția în favoarea științei și împotriva religiei enunțată cu mai multă forță decât în acest volum. Aveți grijă să nu fiți convertiți!

Religie și știință începe cu o perspectivă istorică, cu povestea științei pornind din Evul Mediu, arătând întâi cum religia a trebuit să se retragă din fața fizicienilor, apoi cum s-au petrecut lucrurile la retragerea din fața biologilor. Urmează mai multă istorie – mai ales cu privire la medicină –, dar începem apoi să ne extindem către probleme mai filosofice, care acoperă teme precum liberul-arbitru și determinismul, misticismul, finalitatea cosmică și știința și etica. Aceasta este o listă cuprinzătoare de subiecte, deși mărturisesc că există o singură omisiune care mă uimește, și anume o discuție completă asupra implicațiilor teoriei freudiene și a modului în care aceasta pune în discuție gândirea iudeo-creștină tradițională despre libertate și păcat.

CAPITOLUL I

TEMEIURI ALE CONFLICTULUI

Religia și știința sunt două aspecte ale vieții sociale, dintre care prima a fost importantă din timpurile cele mai îndepărtate despre care putem ști ceva cu privire la istoria mentală a omului, în timp ce ultima, după o existență, în care a pâlpat spasmodic, la greci și arabi, a căpătat brusc importanță în secolul al XVI-lea, modelând de atunci din ce în ce mai mult atât ideile, cât și instituțiile printre care și-a dus existența. Între religie și știință a existat un conflict prelungit, în timpul căruia, până în ultimii câțiva ani, știința a ieșit victorioasă de fiecare dată. Dar apariția unor noi religii în Rusia și Germania, echipate cu noi mijloace de activitate misionară furnizate de știință, a creat din nou îndoieli, la fel ca la începutul epocii științifice și a readus în prim-plan importanța examinării temeiurilor și a istoriei războiului dus de religia tradițională împotriva cunoașterii științifice.

Știința este încercarea de a descoperi, cu ajutorul observației și al raționamentului bazat pe aceasta, în primul rând fapte particulare despre lume, apoi legi care leagă faptele unele de altele și (în cazuri fericite) fac posibilă predicția

evenimentelor viitoare. Acest aspect teoretic al științei este asociat cu tehnica științifică și care folosește cunoașterea științifică pentru a produce confort și lux care erau imposibile sau, cel puțin, mult mai scumpe, în era preștiințifică. Acest din urmă aspect este cel care oferă o importanță atât de mare științei chiar și pentru cei care nu sunt oameni de știință.

Religia, din punct de vedere social, este un fenomen mai complex decât știința. Fiecare dintre marile religii istorice are trei aspecte: (1) o Biserică; (2) un crez; (3) un cod de principii morale personale. Importanța relativă a acestor trei elemente a variat mult în timpuri și locuri diferite. Vechile religii ale Greciei și Romei, până să primească o dimensiune etică din partea stoicilor, nu aveau prea mult de spus despre principiile morale personale; în islam, Biserica a fost lipsită de importanță în comparație cu monarhia temporală; în protestantismul modern, există o tendință de a relaxa rigorile crezului. Cu toate acestea, toate cele trei elemente, deși în proporții variabile, sunt esențiale pentru religie ca fenomen social, acesta fiind principalul aspect vizat în conflictul cu știința. O religie pur personală, atât timp cât se mulțumește să evite afirmații pe care știința le poate dezaproba, poate supraviețui netulburată în era cea mai științifică.

Crezurile sunt sursa intelectuală a conflictului dintre religie și știință, dar duritatea opoziției s-a datorat legăturii crezurilor cu Bisericile și cu codurile morale. Cei care cercetează crezuri slăbesc autoritatea și pot diminua veniturile oamenilor Bisericii; în plus, s-a considerat că subminează moralitatea, întrucât îndatoririle morale erau deduse de

oamenii Bisericii din crezuri. Prin urmare, conducătorii seculari, la fel ca și oamenii Bisericii, au simțit că au motive serioase să se teamă de învățătura revoluționară a oamenilor de știință.

În cele ce urmează, nu ne vom ocupa de știință în general, nici de religie în general, ci de acele puncte care au generat conflict între ele în trecut sau continuă să facă acest lucru și în prezent. Atât cât este vorba despre creștinism, aceste conflicte au fost de două feluri. Se întâmplă uneori să existe un text în Biblie care face o afirmație cu privire la un fapt, cum ar fi, de exemplu, că iepurele rumegă. Astfel de afirmații, atunci când sunt respinse de observația științifică, provoacă dificultăți pentru cei care cred, așa cum au făcut cei mai mulți dintre creștini până când știința i-a obligat să creadă altfel, că fiecare cuvânt din Biblie este de inspirație divină. Dar, atunci când afirmațiile biblice avute în vedere nu au nicio relevanță religioasă inerentă, nu este dificil să fie înlăturate prin explicație sau să se evite controversa hotărând că Biblia are autoritate doar în probleme de principii morale. Conflictul este totuși mai puternic când știința contrazice unele dogme creștine importante sau vreo doctrină filosofică despre care teologii cred că este esențială pentru ortodoxie. În linii mari vorbind, dezacordurile dintre religie și știință au fost inițial de primul fel, dar au ajuns treptat să aibă ca obiect probleme care sunt sau au fost considerate o parte vitală a învățaturii creștine.

Bărbații și femeile religioase din zilele noastre au ajuns să simtă că cea mai mare parte din crezul creștinismului, așa cum exista în Evul Mediu, nu este necesară și chiar

constituie un obstacol pentru viața religioasă. Dacă vrem însă să înțelegem opoziția pe care a întâlnit-o știința, trebuie să pătrundem în chip imaginativ în sistemul de idei care a făcut ca o astfel de opoziție să pară a fi întemeiată. Să presupunem că un om l-ar întreba pe un preot de ce să nu comită o crimă. Răspunsul „fiindcă vei fi spânzurat” a fost simțit ca fiind inadecvat atât pentru că spânzurarea ar necesita justificare, cât și pentru faptul că metodele polițienești erau atât de nesigure, încât un mare număr de criminali scăpa. Exista totuși un răspuns care, înainte de dezvoltarea științei, părea satisfăcător pentru aproape toată lumea, și anume acela că omorul este interzis de Cele Zece Porunci, care i-au fost revelate lui Moise de Dumnezeu pe Muntele Sinai. Criminalul care eluda justiția pământească nu putea scăpa de mânia divină, care hotărâse pentru ucigașii care nu se căiau o pedeapsă infinit mai teribilă decât spânzurarea. Acest argument se sprijină totuși pe autoritatea Bibliei, care poate fi păstrată intactă numai dacă Biblia este acceptată în întregime. Când Biblia pare să spună că Pământul nu se mișcă, trebuie să cădem de acord cu acest enunț, în ciuda argumentelor lui Galileo, întrucât, în caz contrar, i-am încuraja pe ucigași și toate celelalte feluri de răufăcători. Deși sunt puțini aceia care l-ar accepta acum, acest argument nu poate fi considerat absurd și nici cei care au acționat pe baza lui nu ar trebui să fie priviți cu dezaprobare morală.

Perspectiva medievală a oamenilor educați avea o unitate logică acum pierdută. Toma d'Aquino poate fi considerat exponentul – ce se bucură de autoritate – al crezului pe care știința a fost obligată să îl atace. El a susținut – iar vizi-

unea lui încă aparține Bisericii Romano-Catolice – că unele dintre adevărurile fundamentale ale religiei creștine pot fi demonstrate doar pe cale rațională, fără ajutorul revelației. Printre acestea se afla existența unui Creator omnipotent și binevoitor. Din omnipotența și bunăvoința Lui rezultă că nu și-ar lăsa creaturile fără cunoașterea poruncilor Sale, în măsura în care sunt necesare a le supune voinței Lui. Trebuie, prin urmare, să existe o revelație divină, care, în mod evident, este conținută în Biblie și în hotărârile Bisericii. Odată stabilit acest punct, restul lucrurilor pe care trebuie să le cunoaștem pot fi inferate din Scripturi și din deciziile conciliilor ecumenice. Întregul argument pornește în mod deductiv de la premisele anterior acceptate de aproape întreaga populație a țărilor creștine și, dacă argumentul este uneori greșit pentru cititorul modern, erorile lui nu erau vizibile pentru majoritatea contemporanilor educați ai lui Toma d'Aquino.

Unitatea logică este în același timp o putere și o slăbiciune. Este o putere, fiindcă face sigur faptul că oricine acceptă o etapă a argumentului trebuie să le accepte pe toate cele care urmează; este o slăbiciune, pentru că oricine respinge vreuna dintre etapele ulterioare trebuie să respingă și cel puțin câteva dintre cele anterioare. Biserica, în conflictul ei cu știința, a manifestat atât putere, cât și slăbiciune ce rezultă din coerența logică a dogmelor ei.

Modul în care știința ajunge la credințele ei este complet diferit de cel al teologiei medievale. Experiența a arătat că este periculos să se pornească de la principii generale și să se procedeze deductiv, atât pentru motivul că principiele pot fi neadevărate, cât și pentru motivul că raționamentul

care se bazează pe ele poate fi eronat. Știința nu pornește de la presupuneri ample, ci de la fapte particulare descoperite prin observație sau experiment. Plecând de la mai multe fapte de acest fel se ajunge la o regulă generală, faptele în discuție devenind instanțieri ale regulii respective, dacă ea este adevărată. Această regulă nu este afirmată categoric, ci este acceptată pentru început ca ipoteză de lucru. Dacă este corectă, se vor petrece în anumite circumstanțe unele fenomene neobservate până atunci. Dacă se observă că acestea se produc, se confirmă ipoteza; dacă nu se produc, trebuie să se renunțe la ipoteză și să se propună una nouă. Oricât de multe fapte s-ar descoperi care să se potrivească cu ipoteza, acest lucru nu o face certă, deși până la urmă ar putea ajunge să fie considerată probabilă într-un grad ridicat; în acest caz, este numită mai degrabă teorie decât ipoteză. Mai multe teorii diferite, fiecare construită direct pornind de la fapte, pot deveni fundamentul unei noi ipoteze, mai generale, din care – dacă este adevărată – toate teoriile respective rezultă; iar pentru acest proces de generalizare nu poate fi stabilită nicio limită. Dar, în timp ce, în gândirea medievală, principiile cele mai generale constituiau punctul de pornire, în știință acestea sunt concluzia finală – finală la un moment dat, căci pot deveni instanțieri ale vreunei legi și mai ample într-o etapă ulterioară.

Un crez religios diferă de o teorie științifică prin faptul că susține că încorporează un adevăr etern și absolut cert, în timp ce știința este întotdeauna provizorie, așteptând ca mai devreme sau mai târziu să se dovedească necesare modificări în teoriile ei actuale și fiind conștientă că metoda ei este logic incapabilă de a ajunge la o demonstrație completă și finală.